

PERIOADA DE TRANZIȚIE DE LA ENEOLITIC LA EPOCA BRONZULUI

(50 ani de cercetări în centrul academic
și universitar Iași, 1949–1999)

DE

MARIN DINU

Noțiunea de *Perioadă de tranziție de la neolitic la epoca bronzului* sau mai precis de la eneolitic la epoca bronzului, ca fenomen arheologico-istoric, dar și cronologic, este de dată relativ recentă. Această noțiune, după cunoștințele mele, a fost formulată, pentru prima dată, în istoriografia românească, în 1949 de prof. univ. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, membru al Academiei Române, pe baza rezultatelor unor săpături și sondaje arheologice efectuate în mai multe puncte din fostele județe Covurlui și Tutova în special la Stoicani și Foltești.

Așa cum reiese din raportul săpăturilor arheologice pe care Domnia sa l-a întocmit în calitate de responsabil al colectivului de cercetare, la Stoicani, în cuprinsul cimitirului hallstattian, mai precis în punctul *La Costin*, după numele curții și grădinii învățătorului Costin, unde s-au efectuat săpăturile, se menționează „o figurină de lut de tip Usatovo și un fragment ceramic pictat tripolian târziu, descoperite aici într-o groapă mare”, – după opinia noastră un bordei, – „care datează din vremea de tranziție de la sfârșitul neoliticului la începutul epocii bronzului”, aparținând probabil, spune autorul în continuare, – „culturii de tip Usatovo” (*Petrescu-Dîmbovița și colab.*, 1950, p. 63).

Tot la Stoicani, dar în punctul *Cetățuia*, unde s-a cercetat o așezare eneolitică de tip Stoicani-Aldeni, cu mai multe nivele de locuire, s-a descoperit și o necropolă cu 15 morminte cu schelete chirchite și cu ocră, grupate într-un semicerc, probabil o movilă, precum și unele fragmente ceramice deosebite, printre care și unul pictat, dintr-o fază târzie tripoliană pe care autorul raportului le pune, ipotetic, în legătură cu mormintele cu ocră de acolo. Se menționa în același timp că raportul cronologic dintre cele două elemente va fi mai bine precizat după ce va fi studiat întreg materialul descoperit aici (*Petrescu-Dîmbovița și colab.*, 1950, p. 62). Este ceea ce s-a și făcut și în studiul aprofundat privind *Cetățuia de la Stoicani*, unde s-a precizat anterioritatea resturilor de locuire de tip Foltești față de mormintele cu ocră de pe acel loc (*Petrescu-Dîmbovița*, 1953, p. 112–132).

În continuare, referindu-se la cercetările din așezarea de la Foltești-Ruptura, în același raport de săpături, autorul menționează „fragmente ceramice care datează dintr-o epocă de tranziție de la neolitic la bronz” (*Petrescu-Dîmbovița și colab.*, 1950, p. 64), teză care se menține și în alte studii ulterioare (*Petrescu-Dîmbovița*, 1950a, p. 119–123). Așadar, din 1949/1950, descoperirile de tip Foltești-Ruptura din sudul Moldovei au fost atribuite unei perioade numită de prof. M. Petrescu-Dîmbovița, pentru prima dată atunci, de tranziție de la neolitic la epoca bronzului. Lipsa unor cercetări în așezări și necropole din epoca corespunzătoare l-a determinat pe autorul primelor săpături de la Foltești să facă analogii cu descoperirile din sudul Ucrainei de la Usatovo, menționând că „la Foltești s-a identificat o așezare de tip Usatovo care aparține unei populații pătrunsă din această regiune, din spațiul sudic al URSS” (*Petrescu-Dîmbovița și colab.*, 1950, p. 67).

În studiul *Date noi asupra înmormântărilor cu ocră în Moldova*, unde prof. M. Petrescu-Dîmbovița valorifică printre altele și unele descoperiri tumulare și cu ocră de la Bogonos Iași, păstrând aceleași idei cu privire la descoperirile de tip Foltești și raportul lor cu înmormântările cu ocră în movile din Moldova, face pentru prima dată legătura cronologică între așezările de la Foltești, din sudul Moldovei, cu așezarea de la Horodiștea pe Prut din nordul aceleiași provincii pe baza, așa cum se menționează, „a legăturilor dintre ceramica de la Horodiștea și Foltești cu ceramica din etapa Gorodsk-Usatov” (*Petrescu-Dîmbovița*, 1950, p. 120). Mai mult încă, luându-se în considerație ceramica nepictată zisă de tip Usatovo de la Foltești și Stoicani, similară cu ceramica zisă de tip Gumelnița D din Muntenia (după I. Nestor), se încerca nu numai o extindere usatoviană și aici, dar mai ales o legătură între aceste elemente zise Gumelnița D și mormintele cu ocră din Muntenia (*Petrescu-Dîmbovița*, 1950, p. 122).

Continuarea săpăturilor în așezarea de la Foltești-Ruptura în 1950, pe o suprafață mult mai mare, fără să schimbe concluziile anterioare ale autorului, au avut darul să contribuie la întărirea convingerii privind existența unor legături cronologice și culturale între Horodiștea și Foltești la noi, deci o cultură Horodiștea-Foltești cu elemente similare acelor de tip Gorodsk și Usatovo din Ucraina, care s-ar fi extins și pe teritoriul Moldovei. De asemenea, pe planul stratigrafiei și tipologiei ceramice, deși se menționează un singur strat cultural gros de 0,20–0,40 m se afirmă că unele fragmente ceramice nepictate, chiar și vasele de tip *askos*, se leagă de orizontul Glina III-Schneckenberg (*Petrescu-Dîmbovița și colab.*, 1951, p. 252–266). Aceasta a determinat pe unii dintre cercetătorii români să identifice după aceea la Foltești, fără noi cercetări aici, două și chiar trei faze de locuire-Foltești I–III (*Berciu D.*, 1961, p. 140, *Roman*, 1964, p. 314–325; *Nestor, Zaharia*, 1968, p. 17–43; *Morintz și Roman*, 1968, p. 45–128; *Roman*, 1969, p. 17–21). La aceasta a contribuit și faptul că prof. M. Petrescu-Dîmbovița afirma cu claritate că „mormintele cu ocră de pe Cetățuia de la Stoicani sunt mai noi decât locuirea Usatovo de pe acest loc” – ceea ce era perfect adevărat – și ar corespunde fazei propriu zise din așezarea de la Foltești. Aceste morminte de la Stoicani – se spune în continuare – corespund nivelului de locuire mai nou din așezarea de la Foltești atestat acolo prin câteva fragmente ceramice care ne indică trecerea spre cultura Glina III-Schneckenberg (*Petrescu-Dîmbovița*, 1953, p. 153–154). În același context au fost încadrate și resturile de locuire de tip Foltești descoperite tot la Stoicani în punctul „La Costin” cunoscut, în literatura de specialitate, sub numele de Cimitirul hallstattian, de unde provin câteva fragmente ceramice, dintre care unul pictat și o celebră statueta antropomorfă cu unele analogii în mediul usatovian (*Petrescu-Dîmbovița*, 1953, p. 160–166).

Cercetările metodice efectuate ulterior de conf. univ. dr. Marin Dinu timp de mai multe campanii în marele tumul cu morminte cu ocră de la Valea-Lupului-Fabrica de Antibiotice și în așezarea de tip Horodiștea-Foltești de la Uricani-Iași, cu toate observațiile stratigrafice făcute cu acuratețe mai ales în marele tumul, s-au înscris, în linii generale, în limitele teoretice ale concepției de atunci privind perioada de tranziție la epoca bronzului (*Dinu*, 1955, 1957, p. 1–171 și urm.; 1959, p. 247–254; 1959a, p. 203–207). Totuși se făcea precizarea că unele morminte din a doua perioadă a înmormântărilor cu ocră din marea movilă de la Valea-Lupului, corespunzătoare M.22, cu groapa în trepte și cu o amforă decorată, cu brăuri simple în relief, datează dintr-o perioadă corespunzătoare bronzului timpuriu de tip Monteoru I C₄ și culturii Schneckenberg B-C, după clasificarea lui A. Prox (*Dinu*, 1959a, p. 207). De asemenea, cercetările periegetice întreprinse cu asiduitate de prof. Nicolae și Emilia Zaharia, colaboratori externi ai Academiei Române-Filiala Iași, au contribuit la îmbogățirea hărții arheologice a Moldovei privind perioada de tranziție la epoca bronzului (*Zaharia N., Petrescu-Dîmbovița M., Zaharia Em.* 1956, p. 1–56; 1970, *passim*; *Zaharia N.*, 1964, p. 439–443).

Menționăm de asemenea și cele două repertorii arheologice: primul al județului Botoșani la alcătuirea cărui a colaborat și dr. Vasile Chirica, elev al școlii de arheologie din Iași, cercetător principal al Institutului de arheologie din Iași și director coordonator al Complexului muzeal „Moldova” Iași (*Păunescu, Chirica ș.a.*, 1976) iar al doilea, al județului Iași realizat în două volume. (*Chirica, Tanasachi ș.a.*, 1984–1985, 553p + 12 hărți).

Din 1959–1960 perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului se îmbogățește cu o nouă cultură; este vorba de *cultura amforelor sferice*, introdusă ca atare în literatura de specialitate românească, de același conf. univ. dr. Marin Dinu, pe baza săpăturilor efectuate în 1957 și 1958 la Dolheștii Mari (jud. Suceava) (*M. Dinu*, 1959b, p. 213–220; 1961, p. 221–229). Coroborate și cu alte descoperiri fortuite de același fel din municipiul Piatra Neamț și alte localități din jud. Neamț aceste descoperiri au permis elaborarea unui prim studiu de sinteză (*Dinu*, 1960, p. 89–106; 1961a, p. 41–64), utilizat și în *Istoria României* vol. I, 1960, p. 77–79, precum și în *Dicționarul de Istorie Veche a României* (București, 1976, p. 31–32). Descoperiri similare, verificate sau cercetate ulterior de subsemnatul, s-au efectuat la Gârceni și Băcești (jud. Vaslui), precum și la Scheia-Iași, pe dealul „Muncelu” unde, în 1971, împreună cu dr. C. Iconomu, cercetător principal I la Institutul de Arheologie al Academiei Române – Filiala Iași, am dezvelit alte două morminte în cutie de piatră. Aceste noi descoperiri din Podișul Central Moldovenesc, demonstrează că purtătorii culturii amforelor sferice, pătrunși aici dinspre nord și nord-est, probabil din podișul Volhîniei și al Podoliei, din spațiul nordic din afara României, au ocupat nu numai zona subcarpatică a Moldovei până la Siret ci s-au extins și în unele zone împădurite din Podișul Central Moldovenesc până la Prut, fără să depășească spre sud, în limita cunoștințelor noastre actuale, linia Vaslui-Huși.

În 1967 prof. dr. Victor Spinei, elev al școlii de arheologie din Iași, împreună cu Mihai Nistor de la Fălticeni, prin descoperirea unui mormânt în cutie de piatră în satul Basarabi (com. Preotești jud. Suceava) nu departe de Dolheștii Mari, îmbogățește harta arheologică a descoperirilor culturii amforelor sferice din zona subcarpatică a Moldovei, mai ales că, în articolul publicat, menționează și mormintele de același fel descoperite de Gr. Foiț în municipiul Suceava (*Spinei, Nistor*, 1968, p. 621–628). Într-un alt studiu privind unele descoperiri fortuite de topoare de silex în Moldova prof. Victor Spinei consideră că unele dintre acestea ar putea aparține perioadei de tranziție, puse în legătură, ipotetic, mai ales cu cultura amforelor sferice (*Spinei*, 1971, p. 79–141).

Cu descoperiri fortuite de topoare de silex în Moldova s-a ocupat și regretatul arheolog Adrian C. Florescu, elev al școlii de arheologie din Iași, cercetător principal la Institutul de arheologie al Academiei Române-Filiala Iași. În cele două studii publicate autorul a încercat, pe bază de tehnică de lucru și unele analogii tipologice, să atribuie, ipotetic, aceste descoperiri izolate unei perioade târzii din evoluția culturii Cucuteni, perioadei Horodiștea-Foltești sau chiar culturii amforelor sferice (*Adrian Florescu*, 1959, p. 79–102; 1960, p. 215–222).

În 1961, un colectiv de arheologi ieșeni, sub conducerea prof. univ. M. Petrescu-Dîmbovița și a conf. univ. Marin Dinu, în calitate de coresponsabil, a reluat cercetările arheologice în stațiunea eneolitică de la Cucuteni, pe „Cetățuia” și în așezarea din Vale, de la „Dâmbul Morii” din dreptul satului Băiceni-Cucuteni, precum și în alte puncte de pe raza comunei Cucuteni. Cu prilejul acestor cercetări, în celebra așezare cucuteniană de pe dealul „Cetățuia”, cu mai multe straturi din perioadele Cucuteni A, AB și B s-au descoperit și alte resturi materiale, în special ceramică pictată și uzuală dintr-o depunere subțire care atestă o *locuire sezonieră* atât pe „Cetățuia” cât și pe platoul Laiu și atribuite atunci așa zisei culturii Horodiștea-Foltești (*Petrescu-Dîmbovița*, 1966, p. 11, 30–31 și urm.).

Deceniile șapte și opt ale acestui secol, care se va încheia peste un an, reprezintă o perioadă de cercetări intense, dar și de clarificări cronologice și culturale privind perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în Moldova și în genere în zona extracarpatică a României. Acum, în 1967, are loc la Iași un Colocviu Național de arheologie privind perioada de tranziție de la eneolitic la bronz în zona extracarpatică a României, organizat de Institutele de arheologie din București și Iași. Cu acest prilej am prezentat o comunicare cu rezultatele din prima campanie de săpături arheologice de la Erbiceni-Iași (1966) care au continuat până în 1969 inclusiv, într-o importantă așezare de pe dealul „Sărăturilor” cu două nivele de locuire de tip Horodiștea și Foltești (*M. Dinu*, 1968, p. 129–139). Paralel cu cercetările de pe dealul Sărăturilor, tot la Erbiceni, pe dealul „Mănăstirea” din apropiere, în 1968 am cercetat un tumul aplatizat cu morminte cu ocră de tip *drevnyi iamna*, din prima perioadă de pătrundere a acestor comunități din stepele nord pontice spre vest și care aici suprapunea vestigiile unei locuințe părăsită anterior, cu vatră și alte resturi materiale de tip Horodiștea-Erbiceni, aproape identice cu cele de pe dealul Sărăturilor din imediata apropiere.

De asemenea, tot în această perioadă (1969–1970), cu asentimentul regretaților arheologi Hortensia și Vladimir Dumitrescu, am întreprins noi săpături arheologice în așezarea eponimă de pe dealul „Mălăiște” din satul Horodiștea pe Prut (com. Păltiniș, jud. Botoșani). Cu prilejul acestor noi săpături s-a precizat pentru prima dată că așezarea de tip Horodiștea de aici prezintă un șanț de fortificație și are două faze de locuire; prima, pe care am numit-o Horodiștea I, ocupă botul dealului „Mălăiște”, de fapt un pinten din terasa inferioară a Prutului, până la șanțul de apărare și prezintă ca inventar, printre altele, ceramica pictată în stilul grupei zeta, de certă tradiție Cucuteni B₂, asociată cu vase din pastă cenușie fină și uzuală, iar în a doua, Horodiștea II, răspândită pe o arie mult mai mare, de-o parte și de alta a șanțului de apărare, cu ceramică pictată tipic horodișteană însoțită însă de ceramică cenușie fină, *ornamentată cu motive incizate* identice conceptual cu acelea de pe ceramica pictată de tip Horodiștea și chiar cu unele din perioada Cucuteni B (*Dinu*, 1978, p. 3–5, 1987, p. 139 și fig. 3/1–4; 1988, p. 1–19; 1999, p. 11–26).

În afară de acestea, în 1971 și 1972, sub conducerea prof. univ. dr. M. Petrescu-Dîmbovița și Marin Dinu, s-au reluat săpăturile din cele două așezări din sudul Moldovei; la Stoicani, în punctul „La Costin” sau „cimitirul hallstattian” cum s-a numit după primele săpături (*Petrescu-Dîmbovița*, 1953a, p. 157 și urm.) și la Foltești-Ruptura, așezarea eponimă care, pe baza vechilor săpături a făcut pe unii dintre cercetători, să identifice tipologic două și chiar trei faze de evoluție ale culturii Foltești într-o depunere subțire de 0,20–0,40 m (*Berciu*, 1961, p. 140; *Roman*, 1964, p. 314–325; 1969, p. 17 și urm.; *Morintz und Roman*, 1968, p. 106 și urm.).

Efectuate cu toată acuratețea științifică, noile săpături de la Stoicani și mai ales de la Foltești-Ruptura au demonstrat că aici este vorba de un singur strat cultural de tip Foltești, cu locuințe de tip bordei, cu inventar ceramic strâns legat de cultura Cernavoda II din Câmpia română și Dobrogea. Vasele de tip *askos*, bine reprezentate aici, ca și alte forme ceramice nepictate, considerate ca depuneri târzii, la partea superioară a stratului de cultură, se găsesc la baza acestuia și pe toată grosimea lui. De asemenea, s-a constatat că plastica antropomorfă de aici, din categoria nepictată și relativ numeroasă, diferă totalmente de aceea de tip Horodiștea-Vâhvatînți-Gorodsk, reprezentată la Foltești printr-un singur exemplar, care este de certă factură și tradiție cucuteniană, ajuns aici dinspre nordul sau centrul Moldovei, ca și puținele fragmente ceramice pictate de tip Horodiștea descoperite în ambele așezări (*Petrescu-Dîmbovița și Dinu*, 1974, p. 71–94; *Petrescu-Dîmbovița et Dinu*, 1974a, p. 19–72).

Noile săpături metodice efectuate în cinci situri arheologice din cele patru localități situate în zone diferite ale Moldovei, Horodiștea pe Prut în nord, Erbiceni (jud. Iași), aproximativ în zona centrală și Foltești-Stoicani (jud. Galați), în sudul aceleiași provincii istorice a României, au dus la emiterea unor noi concepte istorice privind fenomenele etno-culturale ale perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului în Moldova concretizate într-o serie de lucrări (studii și articole) de specialitate care au intrat deja în circuitul de valori științifice.

Astfel, în 1977, regretatul dr. Anton Nițu, cercetător principal pe atunci la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” al Academiei Române-Filiala Iași, unul dintre cei mai buni analiști ai stilisticeii ceramicii pictate cucuteniene, într-un studiu privind *Continuitatea ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie în perioada Gorodsk Usatovo* (= *Horodiștea-Foltești*), deși recunoștea și susținea continuitatea acestei categorii ceramice în perioada menționată, era de părere că „aceasta nu poate fi legată de evoluția culturii Cucuteni-Tripolie pentru a încheia ciclul unei evoluții istorice” – adică eneolitice cucuteniene, așa cum au susținut T. S. Passek (1949), I. Nestor încă din 1951 și M. Dinu 1978 (*Dinu* 1987, p. 133 și urm.), ci „constituie etapa inițială de evoluție a unui nou ciclu istoric” (*Nițu*, 1977, p. 147–148). Ca excelent analist al evoluției ceramicii pictate cucuteniene autorul sus menționat afirma, pe bună dreptate totuși, că „stilul B este definit de cele două grupe stilistice epsilon și zeta și acoperă întreaga perioadă Cucuteni B, dar el poate fi extins și la ceramica perioadei Gorodsk-Usatovo și Horodiștea-Foltești, care prezintă aceleași grupe și continuă ultima lor fază stilistică” (*Nițu*, 1977 p. 149). Dacă s-ar avea în vedere numai ceramica pictată și plastica antropomorfă care este de tradiție cucuteniană este greu, aproape imposibil, după opinia noastră, să rupi complexul Horodiștea-Gorodsk de perioada Cucuteni B-Tripolie C/I, pe care o continuă prin legături organice. Ideea continuității cucuteniene în perioada Horodiștea-Gorodsk, pe care autorul o contestă se observă și în tabelul sinoptic alcătuit de autorul sus menționat în aceeași lucrare, în care perioada Horodiștea-Foltești este denumită Cucuteni B3 și prevăzută cu trei faze de evoluție (*Nițu*, 1977, p. 150, fig. 1; 1984, p. 96–97).

În același an, 1977, conferențiar Marin Dinu, de la Facultatea de Istorie din Iași, depunea teza de doctorat intitulată „*Complexul cultural Horodiștea-Foltești. Contribuția noilor cercetări arheologice la problema perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din zona est-carpatică a României*” (*Dinu*, 1978). În această lucrare s-a demonstrat pentru prima dată că *Horodiștea-Foltești nu mai poate fi considerată o cultură unitară*, cum se susținea în genere, ci *reprezintă un complex cultural alcătuit din două culturi sau mai exact din două perioade culturale*; una Horodiștea sau *Horodiștea-Erbiceni-Gorodsk*, o perioadă finală a culturii Cucuteni-Tripolie, dezvoltată din și pe fondul perioadei Cucuteni B-Tripolie C/I, și a doua, Foltești sau mai exact *Foltești-Cernavoda II*, născută și evoluată pe fondul Cernavoda I și cu puternice aporturi sudice, balcano-dunărene a căror purtători au înaintat spre nord, în Câmpia română și în Moldova, întâlnind aici comunitățile cucuteniene din perioada lor finală de evoluție, Horodiștea sau Horodiștea-Erbiceni, așa cum am denumit-o (*Dinu*, 1978, p. 3–17). Rezolvarea acestei probleme ne-a fost facilitată mai ales de cercetările arheologice din cele două situri de la Erbiceni, de pe dealul „Sărăturilor” și dealul „Mănăstirea”, unde coabitarea etno-culturală a celor două comunități a fost demonstrată atât prin ceramică cât mai ales prin plastica antropomorfă deosebită fundamental în cele două culturi (*Dinu*, 1987, p. 133–140; 1988, p. 1–19; 1998, p. 32–43).

Același autor, pe baza rezultatelor noilor cercetări de la Erbiceni, dealul Mănăstirea, unde s-a descoperit un tumul cu morminte cu ocră de tip *drevnyi iamna* din prima etapă de pătrundere, ridicat peste ruinele unei locuințe de tip Erbiceni, părăsită anterior, coroborate și cu alte date ale cercetărilor în necropolele cu mormintele tumulare și cu ocră în special din Moldova, a prezentat în 1972 la Simpozionul Internațional privind epoca bronzului în Europa, de la Verona-Trento, comunicarea „*Le problème des tombes à ocre dans les régions orientales de la Roumanie*” în care, tot pentru prima dată, se face separația între mormintele plane și cele tumulare cu ocră din această zonă, demonstrându-se pe baze stratigrafice și de inventar, că triburile cu morminte tumulare și cu ocră de tip *drevnyi iamna*, din stepele nord-pontice au pătruns pe teritoriul Moldovei și în câmpia dunăreană cel mai din vreme la sfârșitul perioadei de tranziție și în epoca bronzului timpuriu când așezările de tip Horodiștea-Erbiceni își încetaseră existența (*Dinu*, 1974, p. 261 și urm.). În felul acesta mormintele plane de inhumație, ca acelea de la Vișan-(Iași), Râsești și Grumezoaia (Vaslui), Brăilița, și Suceava-mormântul plan de inhumație, precum și cele de la Târpești (Neamț), toate fără ocră, cărora le corespund, în spațiul de la est de Prut, descoperirile similare de la Holercani, Vâhvatinți și Usatovo, unele cu inventar tipic Horodiștea-Erbiceni sau Foltești-Cernavoda II, pot fi mai bine încadrate etno-cultural și cronologic (*Dinu*, 1974, p. 271).

Lucrarea a fost bine apreciată în străinătate și în țară. Prof. univ. dr. Attila László, colaborator extern al Academiei, ca și subsemnatul, într-o recenzie făcută cărții lui Istvan Ecsedy privind „Penetrația spre vest a populației tumulilor cu morminte în groapă” (*A. László*, 1983, p. 363–370) atrăgea atenția asupra observațiilor făcute de M. Dinu care, pe baze documentare precise de la Valea-Lupului, Erbiceni, Corlăteni, Stoicani, Brăilița și Smeieni, a fost primul care a atras atenția asupra caracterului tardiv al mormintelor tumulare cu ocră. Pătrunderea acestor populații din stepele nord pontice în Moldova și în general, în părțile răsăritene ale României a avut loc după perioada complexului Horodiștea-Erbiceni, Foltești-Cernavoda II. Considerând perioada Horodiștea-Erbiceni-Foltești și Cernavoda III-Boleráz pentru estul României și Dunărea de mijloc ca *terminus post quem* pentru apariția populației tumulilor cu morminte în groapă prof. Attila László este de părere că „între

această perioadă și Monteoru I C₄-Glina III când se plasează M.22 din marele tumul de la Valea-Lupului ar exista o etapă intermediară, finală a perioadei de tranziție (?) căreia i-ar corespunde cele trei morminte din movilele mici din interiorul movilei mari de la Valea-Lupului” (László, 1983, p. 370). Așadar, este vorba de o nuanțare cronologică care merită să fie luată în considerație în raport cu cele afirmate de noi în studiul sus amintit (Dinu, 1974, p. 270 și urm.).

O contribuție importantă la o mai bună cunoaștere a acestei perioade, în special a riturilor funerare practicate de purtătorii celor două culturi ale complexului Horodiștea-Foltești, a adus-o conferențiar univ. dr. Nicolae Ursulescu șeful Catedrei de Istorie Antică și Arheologie, Facultatea de Istorie din Iași, colaborator extern al Academiei și dr. Cornelia-Magda Mantu, cercetător științific la Institutul de Arheologie, ambii elevi ai școlii de arheologie din Iași. Astfel, N. Ursulescu a identificat și cercetat, pentru prima dată la noi, pe dealul Cetății din municipiul Suceava, o mare necropolă de incinerare, cu circa 150 morminte, cu resturile depuse direct în groapă (Ursulescu, 1994, p. 193–199; 1997, p. 447–464; 1998, p. 171). Situată într-o zonă de interferențe culturale, mai ales cu purtătorii culturii amforelor sferice, așa cum o demonstrează și unele materiale ceramice descoperite aici (Ursulescu, 1997, p. 463, fig. 9), această necropolă cu analogii în descoperirile tripoliene târzii de tip Sofievka, a fost pusă în legătură cu așezarea de tip Horodiștea-Erbiceni de pe același platou al Cetății (Ursulescu, 1997, p. 451). Menționăm totuși că, tot la Suceava în alte locuri diferite s-au descoperit așezări și un mormânt de înhumare atribuite tot culturii Horodiștea-Erbiceni (Batariuc, 1983, p. 835–840; Ursulescu, 1997, p. 452 și notele 19–20, p. 454).

Deosebit de importantă este și descoperirea unui mormânt plan de înhumare de la Grumăzoaia (com. D. Cantemir, jud. Vaslui) care, după inventarul lui, – un vas întreg cu capac pictat și altul din pastă semifină de culoare cenușie închisă, – a fost încadrat corect de dr. Cornelia-Magda Mantu, în perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului și atribuit culturii Horodiștea-Erbiceni (Mantu, 1994, p. 127), ca și mormântul menționat mai sus de la Suceava (Batariuc, 1983, p. 835–840). În felul acesta se confirmă opiniile noastre cu privire la caracterul de necropole plane, fără ocră, atribuit triburilor de tip Horodiștea-Erbiceni și Foltești Cernavoda II din Moldova și estul Munteniei (Dinu, 1974, p. 270–272). De altfel, cele trei morminte plane de înhumare, descoperite la Târpești (jud. Neamț) (Marinescu-Bîlcu, 1964, p. 241 și urm.) ar putea fi atribuite, după opinia mea, unei comunități de tip Foltești-Cernavoda II. Am în vedere aici vasele din inventarul lor, amforele din pastă cenușie semifină ornamentate cu brăuri fine crestate în relief, tipice în așezarea de la Foltești și lipsa totală a ocrului roșu din cuprinsul lor.

O altă chestiune importantă, poate cea mai importantă problemă care a fost elucidată prin analiza atentă a bogatelor depozite de materiale arheologice provenite din noile cercetări metodice de la Horodiștea, Erbiceni și Foltești-Stoicani se referă la caracterul *bicultural* a ceea ce se numea până în 1977/1978 cultura Horodiștea-Foltești. Analiza inventarului ceramic și mai ales plastica antropomorfă au demonstrat că Horodiștea-Foltești reprezintă de fapt un complex arheologic alcătuit din două culturi sau perioade culturale născute și evolute din fonduri culturale diferite ai căror creatori, în anumite zone și momente ale perioadei de tranziție la epoca bronzului, s-au interferat și chiar au coabitat în unele așezări. Este vorba de *cultura Horodiștea-Erbiceni*, născută în aria culturii Cucuteni și evaluată ca o perioadă finală a acesteia (Dinu, 1978, p. 3–80 și urm.; 1980, p. 1–15; 1987, p. 133–143) și *Foltești-Cernavoda II*, o cultură, cu rădăcini genetice în Cernavoda I, născută în zona Dunării de Jos, în aria culturii Gumelnița, dar și cu numeroase elemente și aporturi sud dunărene și balcanice (Dinu, 1978, p. 9–11, 14–21; 1988, p. 1–19; 1998, p. 32–43).

Bogăția și varietatea inventarului descoperit în siturile sus menționate ne-au sugerat diverse studii și articole cu implicații istorice dintre cele mai importante. Astfel, descoperirea la Erbiceni, în așezarea de pe dealul Sărăturilor ca și în așezarea de la Horodiștea pe Prut a unui număr relativ mare de modele de roți de car, coroborate și cu descoperirea unor statuete de perechi de boi în jug, chiar provenite din perioade mai vechi ale culturii Cucuteni sau Trihterbecher din sudul Poloniei, mi-au sugerat ideea tracțiunii animale și în același timp a caracterului indo-european al culturilor eneolitice din acest spațiu est-central european (Dinu, 1980, p. 35–48; 1981, p. 1–14). Pornind de la alte elemente, în special ceramice, în care constatam unele afinități între culturile Horodiștea-Erbiceni, Foltești-Cernavoda II și Coțofeni, care acoperă de fapt întreg teritoriul al țării noastre, chiar și mai mult, am ajuns la concluzia că acestea reprezintă documente arheo-etnografice care atestă gena traciilor în această perioadă de tranziție (circa 2600–2200/2000 î.Hr.), cu rădăcini mai vechi în culturile eneoliticului clasic cu ceramică pictată din această parte a Europei (Dinu 1980a, p. 1–16). Alte materiale din stațiunile sus menționate, tot pe cale paleo-etnografică, în special a ornamentației vaselor ceramice, ne-au permis să demonstrăm continuitatea elementului etnic eneolitic, ca substrat în etnogeneza traciilor în spațiul carpato-danubiano-pontic și balcanic până în epoca bronzului mijlociu când aceștia apar și în documente scrise (Dinu, 1996, p. 265–266; 1999, p. 11–26).

Nu putem încheia fără a menționa contribuția deosebită, și pentru această perioadă a istoriei străvechi, a cercetărilor interdisciplinare, fizico-chimice, pentru cronologia absolută și mai ales de paleo-antropologie și arheozoologie, acestea din urmă efectuate de specialiștii de la Catedra de Antropologie și Paleofaună de la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași.

Pentru problemele de cronologie absolută, bazată pe analize fizico-chimice speciale, merită să menționăm strădania depusă de dr. Cornelia Magda-Mantu, care printre altele, a reușit să aducă unele precizări și pentru culturile perioadei de tranziție pe baza unor eșantioane provenite deocamdată numai de la Horodiștea (Mantu, 1995, p. 213–235; 1998, p. 131 și urm. inclusiv tabel 7/poz. 113–115).

În ceea ce privește datele antropologice, perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului este deosebit de interesantă deoarece acum, alături de comunitățile autohtone, sedentare, agricole și de crescători de vite, apar și reprezentanții unor triburi străine, venite din alte regiuni ale Europei, mai mult sau mai puțin îndepărtate, de țara noastră, cu rituri și ritualuri funerare diferite dar care au coabitat cu populația locală. Deosebirile dintre ele se fac de obicei pe bază de rituri și ritualuri funerare, așa cum se procedează de către arheologi, principalii furnizori de materiale antropologice din săpăturile efectuate, dar mai ales pe baza datelor de analiză antropologică. Aceste date sunt cu atât mai importante în zonele de interferență și coabitare etno-culturală, așa cum este situația la noi, în spațiul carpato-danubiano-pontic și balcanic, cu cât, așa cum se știe, noii veniți, au intrat în legătură cu populația eneolitică locală, deosebită ca structură antropologică. Prin coabitare și căsătorii de tot felul aceștia au suferit unele schimbări în riturile lor funerare și treptat, au apărut și unele metisaje antropologice inerente. Din acest punct de vedere școala de antropologie ieșeană, formată și condusă de prof. univ. dr. Olga Necrasov de la Universitatea „Al. I. Cuza”, membru al Academiei Române și colaboratoarea sa cercetător principal dr. Maria Cristescu de la Institutul de Antropologie al Academiei Române-filiala Iași, a adus o contribuție științifică valoroasă, apreciată pe plan național și internațional.

Pentru perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului, analizele antropologice efectuate de școala academică ieșeană s-au axat, în special, pe grupul mormintelor tumulare și cu ocră provenite din necropolele de la Brăilița (Necrasov, Cristescu, 1957, p. 75–88), Holboca-Iași (Necrasov-Cristescu, 1957a, p. 73–146), Smeieni-Buzău (Necrasov, Cristescu și Antoniu, 1964, p. 13–31), Valea-Lupului, Iași (Antoniu, Roșca-Gramatopol, 1966, p. 49–66), Brad și Aldești (Necrasov, Onofrei, 1972, p. 3–8). Alături de acestea menționăm și vestigii ale culturii amforelor sferice atestate prin morminte plane în cutie de piatră, pe lespezi de piatră, dar și în groapă simplă ca acelea descoperite și cercetate metodic la Dolheștii Mari (Necrasov, Cristescu, 1959, p. 47–60) sau altele, tot plane și în cutie de piatră, provenite din descoperiri fortuite ca cele din municipiul P. Neamț, de la Bârgăoani și Șerbești, (jud. Neamț), Basarabi, com. Preotești (jud. Suceava) și Băcești-Vaslui (Necrasov, Antoniu, Fedorovici, 1972, p. 9–25). La acestea ar trebui să adăugăm și scheletele din două ciste de pe dealul Muncelu (de la Șcheia-Iași), încă inedite, cercetate de conf. univ. dr. M. Dinu, cercetător dr. C. Ionomu de la Institutul de Arheologie-Iași și Fedorovici de la Institutul de Antropologie al Academiei Române-Filiala Iași. Problemele oferite de studiul acestor descoperiri au fost rețeluate și dezvoltate într-o serie de alte lucrări de sinteză cu caracter antropologic privind culturile neolitice și eneolitice mai vechi în care sunt incluse și analizate și alte descoperiri de morminte tumulare și cu ocră ca cele de la Glăvănești Vechi (Iași), Corlăteni (Botoșani) și Stoicani-Galați (Necrasov, Cristescu, 1960, p. 663–667). În alte, asemenea, lucrări de sinteză sunt luate în discuție, sub aspect antropologic, printre altele și descoperirile culturii amforelor sferice din Moldova (Necrasov, 1961, p. 53–80), prezentate uneori într-un context mai larg al descoperirilor antropologice de la noi, din vremea neoliticului și eneoliticului (Necrasov și Cristescu, 1967, p. 159–169), inclusiv din epoca bronzului (Necrasov, Cristescu, 1973, p. 137–152 plus planșe); (Necrasov, Cristescu, Botezatu și Miu, 1990, p. 173–223).

Din analiza seriilor de ocrămani cu morminte în tumuli, în special de pe teritoriul Moldovei și estul Munteniei, menționate în studiile de mai sus, reiese că „oamenii stepelor, ponto-caspice, dolico mezocrani de talie mare, pătrunși pe teritoriul țării noastre au numeroase afinități cu populații de tip *drevnyi iamna* care la acea vreme viețuiau în stepele ponto-caspice. În același timp însă prezența numeroasă aici a unor tipuri antropologice cu afinități mediteranoide indică un puternic amestec al acestora cu populațiile eneolitice locale din ariile culturilor clasice Cucuteni și Gumelnița (Necrasov, Cristescu, 1960, p. 665). Mai mult încă, studiile ulterioare, și în special a mormintelor cu ocră de la Valea Lupului-Iași, au demonstrat că în seriile mormintelor tumulare și cu ocră de la noi se pot deosebi, tipologic, două aspecte; unul unde dominau proto-europoizii și nordicii dolico-mezocrani bine documentat în centrul și nordul Moldovei, ca la Valea-Lupului și Holboca, și altul sudic, ca la Brăilița în care se întâlnesc numeroase forme *mediteranoide gracile*, care lipsesc la Valea-Lupului și Holboca precum și în alte necropole tumulare și cu ocră din nordul Moldovei (Antoniu, Roșca-Gramatopol, 1966, p. 56–57). Referindu-se, în continuare, la seria scheletelor din culturile *drevnyi iamna* și a mormintelor cu ocră

de pe Niprul Mijlociu se arată că „acestea se deosebesc de seriile ocromanilor de la noi prin absența totală la primele” – adică la cele din stepele nord pontice din Rusia și Ucraina – „a formelor brahicrane, a fețelor euriene și altele” (Antoniou, *Roșca-Gramatopol*, p. 57). Dacă în cadrul seriilor ocromane de la noi se întâlnesc *forme protoeuropoide*, comune cu seriile similare din stepele ponto-caspice, în ansamblul lor ele se deosebesc de acestea din urmă, adică din stepele ponto-caspice, prin prezența, în procente ridicate aici, a altor tipuri antropologice și anume a celui *mediteranoid* în seriile de la Brăilița și a celui *nordic evoluat* în seriile din Moldova centrală și nordică. Acestea se datorează, – după opinia celor două autoare, – factorului local pe teritoriul căruia au pătruns triburile mormintelor tumulare și cu ocră din stepele nord pontice. De altfel, studiile făcute de dr. Maria Cristescu asupra scheletelor din epoca bronzului clasic de la noi, arată *dispariția formelor Andronovo* la triburile aparținând diverselor culturi din această epocă, fapt care ne permite să conchidem că triburile din complexul mormintelor tumulare și cu ocră de tip *drevnyi iamna*, au fost, în cele din urmă, asimilate de populația locală (Antoniou și *Roșca Gramatopol*, 1966, p. 58)

Am tratat aceste descoperiri tumulare și cu ocră, aici, în cadrul perioadei de tranziție deoarece multă vreme s-a crezut că ele corespund perioadei respective. Am arătat însă, încă din 1972, că grupul mormintelor tumulare și cu ocră de tip *drevnyi iamna* au pătruns pe teritoriul României la sfârșitul perioadei de tranziție și în *perioada bronzului timpuriu*, în mai multe etape până în bronzul mijlociu așa cum au demonstrat-o și observațiile stratigrafice de la Smeieni, Stoicani, Erbiceni, Corlăteni, Valea-Lupului și Glăvăneștii Vechi, ca să ne referim la cele mai importante descoperiri de acest fel (Dinu, 1974, p. 261–275), teză însușită de majoritatea specialiștilor de la noi și din străinătate.

Chiar și mormintele de la Bradu și Aldești, considerate plane și atribuite, eronat, complexului Horodiștea-Foltești (Necrasov, *Onofrei*, 1972, p. 3–8) se plasează, după opinia noastră, tot în perioada bronzului timpurii. Este mai mult ca sigur că mormântul citat de la Bradu, descoperit de dr. V. Ursache, provine dintr-un tumul cu morminte cu ocră de tip *drevnyi iamna* varianta nordică la noi, tumul care a fost aplatizat ulterior, probabil în epoca bronzului și a fierului de ocupații „Cetățuiei” dacice de la Bradu, bine cunoscută în literatura de specialitate. De altfel și sub aspect antropologic mormintele analizate de la Bradu și Aldești, masculi de talie înaltă, *protonordic-dolicocran* cel de la Bradu și *hiperdolicocran-ortocran*, cel de la Aldești se apropie tipologic fondului *protoeuropoid* de aspect Holboca și Valea-Lupului, Iași (Necrasov, *Onofrei*, 1972, p. 5–8); Necrasov, Cristescu, *Botezatu, Miu*, 1990, p. 197).

În ceea ce privește cultura amforelor sferice documentată la noi, deocamdată, numai prin morminte de inhumație, analizele antropologice efectuate pe subiecții de la Dolheștii Mari (Necrasov, Cristescu, 1959, p. 47–60) și de la Piatra-Neamț, Bârgăoani, Serbești, Basarabi precum și Băcești-Vaslui (Necrasov, Antoniu, *Feodorovici*, 1972, p. 9–25), au demonstrat că purtătorii acestei culturi de origine nord-estică, care au pătruns pe teritoriul țării noastre, în special în Moldova, reprezintă o populație amestecată, dolico-mezocrană, cu elemente protoeuropoide gracilizate și pe cale de brahicefalizare sau chiar brahicefali moderați (Necrasov, Cristescu, 1959, p. 55–56; 1967, p. 165; 1973, p. 143; Necrasov, Antoniu, *Feodorovici*, 1972, p. 10–22; Necrasov, Cristescu, *Botezatu și Miu*, 1990, p. 198–200). Cronologic triburile culturii amforelor sferice au pătruns la noi, în grupuri restrânse, probabil din spațiul volhino-podolian ocupând cu predilecție zona subcarpatică și de podiș din nordul și centrul Moldovei în perioada de tranziție, corespunzătoare fazelor clasice ale „culturii” Horodiștea-Erbiceni, așa cum s-a demonstrat stratigrafic prin săpăturile de la Dolheștii Mari (Dinu, 1961, p. 55 și urm.).

Nu putem încheia înainte de a menționa, în cadrul cercetărilor interdisciplinare și colaborarea cu Laboratorul de faună a vertebratelor condus de prof. univ. dr. Sergiu Haimovici de la Facultatea de Biologie a Universității ieșene. Analizele paleo-faunistice efectuate pe materialul osos, *recoltat integral* din așezările de tip Horodiștea-Erbiceni și Foltești-Cernavoda II din Moldova cercetate metodic în perioada 1966–1972.

Astfel, analizele morfologice ale materialului osos paleo-faunistic din așezarea de la Horodiștea, situată pe malul drept al Prutului Mijlociu, de unde s-au recoltat circa 850 piese osoase determinabile, au precizat că dintre acestea 472 oase sunt de mamifere dintre care 140, adică 29,59 % mamifere sălbatice și 333 adică 70,41 % mamifere domestice (Haimovici, *Popescu*, 1978, p. 117). Dintre acestea din urmă oasele de bovidae reprezintă 33,62 % cele de ovi-caprine 28,75 %, cele de porcine 4,44 %, cele de cal 1,06 % și cele de câine 2,54 %. Așadar aici primul loc îl ocupă bovinele, urmate de ovi-caprine, porcine și câini, ceea ce demonstrează că la Horodiștea era, o populație sedentară, de agricultori și crescători de vite care practica și vânătoarea de caracter alimentar susținută de numărul relativ mare de oase de cerb, căprior, mistreț și bour (Haimovici, *Popescu*, p. 118). Desigur culesul moluștelor (scoici, melci), care reprezintă aproape jumătate din materialul faunistic descoperit aici se leagă și de situarea așezării în imediata apropiere a Prutului.

Spre deosebire de aceasta, în cele două așezări de la Erbiceni (pe dealul „Sărăturilor” și pe dealul „Mănăstirea”), situate în bazinul mijlociu al Bahluiului, mamiferele reprezentate printr-un număr de 1905 piese osoase

adică 98,70 %, provin de la animale sălbatice (61 piese = 3,21 %) și mai ales domestice (1844 = 96,79 %). Dintre acestea din urmă, ovi-caprinele majoritatea cu talie mare, cu 1249 piese = 65,56 %) ocupă primul loc, urmate de bovidee cu 335 piese = 17,58 % și porcine 224 piese = 11,75 %. Câinele și calul cu 27 piese de la 7 indivizi și respectiv 9 piese de la 3 indivizi încheie lista speciilor domestice de la Erbiceni (*Haimovici*, 1970, p. 170 și urm. 1979, p. 15-16).

În ceea ce privește materialul osos recoltat din cele două situri arheologice din zona sudică a Moldovei, de la Foltești și Stoicani (jud. Galați), ca și în cazul așezărilor de la Erbiceni (Iași) s-au Horodiștea (Botoșani) s-a constatat că și aici creșterea animalelor domestice era practică mai intens decât vânătoarea. Astfel la Foltești, prin săpăturile din 1971-1972 s-au recoltat peste 1000 piese din os dintre care 786 au putut fi determinate. Dintre acestea 448 adică 57 % provin de la animale domestice iar 338 piese, reprezentând 43 %, de la animale sălbatice (*Haimovici*, 1974, p. 73-77; 1979, p. 1-13, tabel 2'). Ca și la Horodiștea, la Foltești bovinele cu 195 piese = 24,8 % ocupă primul loc, urmate de ovicaprine cu 162 piese = 20,61 %, cabaline 69 = 8,78 %, porcine cu 20 piese = 2,55 % și câini cu 2 piese = 0,25 %). Proporțional, aceste date confirmă pe acelea obținute din aceeași așezare pe baza materialelor rezultate din săpăturile arheologice din 1950 (*Haimovici*, 1972, p. 97-102). Date similare s-au obținut și pe baza analizei materialului osos din așezarea de la Stoicani, situată la mai puțin de 2 km sud de așezarea de pe dealul Ruptura de la Foltești (*Haimovici* 1974a, p. 99-102; 1979, p. 13-14 și tab. 3-4). Situate pe malul Prutului la numai 30 km de vărsarea lui în Dunăre, cu bogate resurse piscicole, locuitorii celor două așezări au folosit din plin și această sursă de hrană așa cum au demonstrat-o numeroasele oase de pești, scoici și alte moluște.

Așadar și aici, ca și la Horodiștea sau Erbiceni există o populație sedentară agricolă și de crescător de vite care practica și păstoritul, un păstorit local, pendulativ în zone cu păduri bogate chiar și în sudul Moldovei, azi o zonă stepică, așa cum au demonstrat-o frecvența înaltă a cerbului și mistrețului, prezența pisicii sălbatice, chiar și a castorului (*Haimovici*, 1979, p. 19). Desigur că un rol important în accentuarea creșterii vitelor și trecerea treptată la păstorit a comunităților de tip Horodiștea-Erbiceni și Foltești-Cernavoda II se explică probabil și printr-o schimbare climatică care a determinat, probabil o mai mare mobilitate a unor comunități în căutare de noi pășune pentru turmele lor.

În concluzie, cei 50 de ani de cercetare arheologică au dus la identificarea unei perioade de tranziție de la eneolitic clasic la începutul epocii bronzului, numită așa de prof. M. Petrescu-Dîmbovița, denumire valabilă și azi, care se justifică prin particularitățile ei. Tot acum aceste cercetări au dus la identificarea, mai întâi a ceea ce s-a numit cultura Horodiștea-Foltești, de fapt așa cum s-a demonstrat un complex etno-cultural alcătuit din două culturi sau mai exact din două perioade de evoluție culturală: Horodiștea-Erbiceni-Gorodsk ca o perioadă finală a marelui complex eneolitic cu ceramică pictată de tip Cucuteni-Tripolie, în aria căruia pătrunde și evoluează și a doua, Foltești-Cernavoda II, o perioadă de evoluție a culturii Cernavoda I, în aria culturii Gumelnița, cu moșteniri evidente dar și cu un mare aport de elemente sudice, în special de tip Ezero și Mihalič.

Tot acum, în această a doua jumătate a secolului 20, s-au descoperit vestigiile ale culturii amforelor sferice în Moldova, necunoscută la noi în trecut, care figurează ca atare în tratate, lucrări de specialitate și manuale de istorie antică.

În afară de acestea s-a precizat poziția cronologică, *post* Horodiștea-Erbiceni și Foltești-Cernavoda II a datei de pătrundere la noi, în zona extracarpatică a României, a unor comunități de tip *drevnyi iamna*, cu morminte tumulare și cu ocră, venite din stepele nord-pontice, ruso-ucrainiene. Totodată s-a delimitat mai exact ritul și tipul antropologic al populației autohtone de tip Horodiștea-Erbiceni și Foltești-Cernavoda II, caracterizată prin ritul inhumatiei în morminte plane fără ocră și cu inventar tipic celor două aspecte culturale, populații care, în anumite zone, ca de exemplu la Suceava, au practicat și ritul incineratiei.

Evident, pentru o mai bună cunoaștere a istoriei comunităților din această perioadă de tranziție în spațiul carpato-ponto-dunărean și balcanic, când are loc procesul de etnogeneză a tracilor, mai sunt multe de făcut.

Pentru a identifica toate verigile de evoluție ale acestui mare complex cultural (Horodiștea-Erbiceni și Foltești-Cernavoda II) se impun noi cercetări metodice în numeroasele stațiuni identificate dar nesăpate. Cercetările metodice efectuate în cele câteva situri arheologice, despre care am vorbit, chiar dacă în linii generale acoperă aproape întreg spațiul din estul și sud-estul României, chiar dacă au adus contribuții importante, sunt prea puține pentru un studiu mai nuanțat al evoluției și vieții acestora. În felul acesta s-ar recolta numeroase probe pentru cronologia absolută și eventual s-ar descoperi și unele necropole mari ca cea de la Vâhvatiniți, în Republica Moldova pe cursul mijlociu al Nistrului.

Sperăm ca prin cercetările viitoare Școala de arheologie ieșeană folosind, în continuare, practica de cercetare interdisciplinară care s-a dovedit atât de utilă, să îndeplinească și acest deziderat al nostru.

BIBLIOGRAFIE

- Antonius S., și Roșca. – Gramatopol, Maria-Elena, 1966, *Studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Valea-Lupului*, Iași, în AȘU-Iași (s.n.), secțiunea II-a, Biologie, XII, 1, p. 49–66.
- Batariuc, V., 1983, *Un mormânt din perioada de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului descoperit la Suceava*, în Suceava, 10, p. 835–840.
- Berciu, D., 1961, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, Edit. Academiei, București.
- Chirica, V., Tanasachi, Marcel, 1984–1985, *Repertoriul arheologic al județului Iași* (vol. I și II), Iași, 1984–1985.
- Dinu, Marin, 1955, *Descoperirile arheologice de la Valea-Lupului în AȘU-Iași*, Științe Sociale I, p. 65–86.
- 1957, *Șantierul arheologic Valea-Lupului-Iași*, în *Materiale*, 3, p. 161–178.
- Dinu, Marin, 1959, *Șantierul de la Valea-Lupului în Materiale*, 5, 1959, p. 247–254.
- 1959 a, *Șantierul arheologic de la Valea Lupului în Materiale*, 6, 203–211.
- 1959 b, *Sondajul arheologic de la Dolheștii Mari (r. Fălticeni, reg. Suceava) în M.C.A.*, 6, 213–220.
- 1960, *K voprosu o culture šarovitnoh amfor na teritorii Moldavy*, în *Dacia*, N.S. IV, 1960, p. 89–106.
- 1961, *Șantierul arheologic Dolheștii Mari (1958)*, în *M.C.A.*, VII, p. 221–229.
- 1961 a, *Contribuții la cultura amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în *ArhMold*, I, p. 41–64.
- 1968, *Quelques considerations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Moldavie dans Dacia*, N.S. XII, p. 129–139.
- 1970, *Quelques problèmes concernant la période de transition de l'Énéolithique à l'époque du Bronze dans les régions extracarpatique de la Roumanie*, în *Actes du VIIe Congrès International de sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, vol. I, Praga, p. 471–475.
- 1974, *Le probleme des tombes à oncre dans les régions orientales de la Roumanie*, în *Atti del Simposio Internazionale sulla Antica età del Bronzo in Europa*, Verona-Trento 1972, în *Preistoria Alpina*, 10, p. 261–275, Trento.
- 1978, *Complexul cultural Horodiștea-Foltești* (rezumatul tezei de doctorat), Iași, 26 p.
- 1980, *Le complexe Horodiștea-Foltești et le problème de l'indoeuropéanisation de l'espace carpatodanubien*, dans *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, I, București, p. 35–48.
- 1980 a, *Afinități între culturile Horodiștea-Erbiceni, Foltești-Cernavodă II și Coșofeni. Contribuții la problema etnogenezei tracilor nordici*, în AȘU-Iași, XXVI, s. III a (Istorie), p. 1–15.
- 1981, *Clay Models of Wheels discovered in Cooper Age Cultures of Old Europe Mid-fifth Milenium B.C.*, în *The Journal of Indo-European Studies*, t.9, 1–2, Washington, p. 1–14.
- 1987, *Quelque remarques sur la continuité de la céramique peinte du type Cucuteni durant la civilisation Horodiștea-Erbiceni și Gorodsk*, dans le vol. *La civilisation de Cucuteni en contexte européen*, BAI, I, Iași, p. 133–143.
- 1988, *Cu privire la originea și evoluția comunităților de tip Foltești-Cernavodă II*, în vol. *Istorie și civilizație*, Iași, p. 1–19.
- 1996, *Le substrat eneolithique dans l'ethnogenèse des Thraces* în *The Thracian World of the Crossroads of Civilisations*, Institutul de Tracologie, București, p. 256–266.
- 1998, *Foltești-Cernavodă II. O cultură de origine răsăriteană?* în *Carpica*, XXVII, Edit. Documentis" – Iași, p. 32–43.
- 1999, *Le substrat énéolithique dans l'ethnogenèse des Thraces*, în *SAA*, VI, Iași, p. 11–26.
- Florescu, Adrian, 1959, *K voprosu o kamennyh toporach v Moldove în „Dacia”*, N.S., III, p. 79–102.
- 1960, *Depozitul de unelte de caracter neolitic de la Valea Adâncă, (com. Uricani, reg. Iași)*, în *Omagiul lui C. Daicovicu*, București, p. 215–222.
- Haimovici, Sergiu, 1970, *Studiul faunei subfosile descoperită în așezarea de la Erbiceni (perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului)*, în AȘU-Iași (s.n.) secțiunea II a, Biologie, t. 16, 1, p. 169–179.
- 1972, *Studiul resturilor faunistice provenite din așezarea aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului de la Foltești*, în *ArhMold*, VII, p. 97–102, București.
- 1974, *Notă privind resturile faunistice descoperite în așezarea de tip Foltești de la Stoicani (jud. Galați)*, în *SCIVA*, t. 25, 1, p. 99–102.
- 1974 a, *La faune sous-fossile découverte dans la station éponyme de la civilisation Foltești*, în *Dacia*, N.S., t. 18, p. 73–77, București.
- 1979, *Caracteristicile paleofaunei din așezările perioadei de tranziție de la eneolitic la epoca bronzului din Moldova*, în *SCIVA*, 30, 1, p. 11–20.
- Haimovici, S., Popescu, C., 1978, *Studiul resturilor faunistice descoperite în așezarea de la Horodiștea, aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului*, în *Hierasus*, Botoșani, p. 113–120.
- László, A., 1982, *Asupra începuturilor penetrației spre vest a populației tunurilor cu morminte în groapă*, în *AIIA*, XX, p. 364–370 – Iași.
- Mantu, Cornelia-Magda, *Un mormânt de inhumație din perioada de tranziție la epoca bronzului de la Grumezoaia (jud. Vaslui)*, în *AMN*, t. 31, I, p. 123–129.
- 1995, *Câteva considerații privind cronologia absolută a neo-eneoliticului din România*, în *SCIVA*, t. 46, 3–4, p. 213–235.
- 1998, *Cultura Cucuteni. Evoluție, cronologie, legături*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, V, Piatra Neamț.
- Marinescu-Bâlcu, Silvia, 1964, *Unele probleme ale perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului din Moldova în lumina a trei morminte plane de inhumație descoperite la Târpești*, în *SCIV*, 15, 2, pp. 241–250.
- Morintz, Seb. und Roman, Petre, 1968, *Aspekte des Ausgangs des äneolithikums und der Übergangstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau*, în *Dacia*, N.S., XII, p. 45–128.
- Necrasov, Olga, 1961, *Considerations sur le structure anthropologique des populations de l'âge de la pierre en Roumaine et les problèmes qui s'y rattachent*, în *Anthropologiai "Közlemények"*, V, 1–4, Budapesta, p. 53–60.

- Necrasov, Olga, Cristescu, Maria, 1957, *Contribuții la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Holboca-Iași*, în *Probleme de Antropologie*, III, p. 73–146.
- 1957 a, *Contribuție la studiul antropologic al scheletelor din complexul mormintelor cu ocră de la Brăilița*, în *SCIV*, 8, 1–4, p. 75–88.
- 1959, *Etude anthropologique des squelettes énéolithiques de Dolhești Mari (tombe à ciste)*, în *AȘU-Iași*, seria nouă, secțiunea II, Științe naturale, t. V, p. 47–60.
- 1960, *Contribution à l'étude anthropologique des schelletes des tombes à ocre, trouvées sur le territoire de la R. P. Roumaine*, dans *Actes du VIe Congrès International des Sciences Anthropologiques et Ethnologiques*, Paris, t. 1, p. 663–667.
- 1967, *Aspecte anthropologice ale neoliticului și eneoliticului românesc*, în *Studii și Cercetări de Anthropologie*, t. 4.2, București, p. 159–169.
- 1973, *Structure anthropologiques des tribus néo-énéolithique des tribus néo-énéolithique et de l'âge du bronze de la Roumanie*, în *Fundamenta, Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität zur Köln, teil VIIIa*, Anthropologie, 1, p. 137–152.
- Necrasov, Olga, Cristescu, M. și Antoniu, Serafina, 1964, *Studiul antropologic al scheletelor de la Smeeni aparținând eneoliticului și vârstei bronzului*, în *Studii și Cercetări de Antropologie*, I, 1, p. 13–31.
- Necrasov, Olga, Onofrei, Magdalena, 1972, *Contribution à l'anthropologie de la population neo-énéolithique du complex Horodiștea-Foltești*, în *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, t. 9, p. 3–8.
- Necrasov, Olga, Antoniu, Serafina și Fedorovici, C., 1972 a, *Sur la structure anthropologique des tribus néo-énéolithiques appartenant à la culture des amphores spheriques*, în *Annuaire Roumain d'Anthropologie*, t. 9, p. 9–25.
- Necrasov, Olga, Cristescu, M., Botezatu, Dan și Miu, Georgeta, 1990, *Cercetări paleoantropologice privitoare la populațiile de pe teritoriul României (I)*, în *ArhMold*, XIII, Iași, p. 173–223.
- Nestor, Ion et Zaharia, E., 1968, *Sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisation de Cucuteni et de Gumelnița*, în *Dacia*, N.S., XII, p. 17–43.
- Nițu, Anton, 1977, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodok-Usatovo (Horodiștea-Foltești)*, în *Cercetări* (s.n.), VIII, 145–212, Iași.
- 1984, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A. D. Xenopol" – Iași* (Supliment V, p. 96–97 grafic I).
- Păunescu, Al., Șadurschi, P., Chirica, V., 1976, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, vol. I și II = 395 p.
- Petrescu-Dîmbovița, Mircea, 1950a, *Date noi asupra înmormântărilor cu ocră în Moldova*, în *SCIV*, I, 2, p. 110–125.
- 1953, *Cetățuia de la Stoicani*, în "Materiale", I, p. 13–155.
- 1953a, *Cimitirul hallstattan de la Stoicani*, în *Materiale*, I, p. 157–211.
- 1966, *Cucuteni*, Ed. Meridiane, București.
- Petrescu-Dîmbovița, Mircea, și colab., 1950, *Raport asupra săpăturilor arheologice din județele Corvului și Tutova*, în *SCIV*, I, 1, p. 57–68.
- 1951, *Săpăturile arheologice de la Foltești (r. Tg. Bujor, reg Galați)*, în *SCIV*, 2, 1, p. 240–266.
- Petrescu-Dîmbovița, Mircea și Dinu, Marin, 1974, *Noi cercetări arheologice la Stoicani (jud. Galați)*, în *SCIVA*, 25, 1, p. 71–97.
- 1974a, *Nouvelles fouilles archeologiques à Foltești (dép. de Galați)*, în *Dacia*, N.S., 18, p. 19–72.
- Roman, Petre, 1964, *Despre unele aspecte ale perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului în regiunile extracarpatice ale R.P.R.*, în *Revista Muzeelor*, I, p. 314–325.
- 1969, *Conceptul Foltești II și problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *Carpica* II, p. 17–22 Bacău.
- Spinei, Victor, 1971, *Descoperiri de topoare de silex în Moldova*, în *MemAntiq*, III, p. 79–141.
- Spinei, Victor și Nistor, Mihai, 1967, *Un mormânt din lespezi de piatră în nordul Moldovei*, în *SCIV*, t. 19, 4 p. 621–628.
- Ursulescu, Nicolae, 1977, *Les commencements de l'utilisation du rite de l'incinération dans le monde protothrace du nord de la Moldavie*, în volumul *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, I, București, p. 447–464.
- 1994, *Apariția înmormântărilor tumulare și a incinerăției la est de Carpați, I în Memoria Antiquitatis*, XIX, p. 193–199.
- 1995, *Începuturile istoriei pe teritoriul României*, Casa editorială „Demiurg”, Iași.
- Zaharia, N., 1964, *Două vase pictate de tip Horodiștea-Foltești*, în *ArhMold*, II–III, p. 439–444.
- Zaharia, N., Petrescu-Dîmbovița, M. și Zaharia, Emilia, 1956, *Cercetări arheologice în orașul Iași și împrejurimi*, în *SCȘ-Iași*, VII, 2, p. 1–56.
- 1970, *Așezări din Moldova de la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Ed. Academiei, București.

LA PÉRIODE DE TRANSITION DE L'ÉNÉOLITHIQUE A L'ÂGE DU BRONZE (50 ans de recherches dans le centre académique et universitaire de Iași, 1949–1999)

RÉSUMÉ

Au début de cet article, qui se propose de présenter d'une façon analytique les recherches faites à Iași durant un demi-siècle, l'auteur insiste sur la notion de *période de transition de l'énéolithique à l'Âge du Bronze*. Cette notion, définie pour la première fois en Roumanie par le professeur Mircea Petrescu-Dîmbovița, se réfère aux découvertes du type Horodiștea et Foltești considérées comme constituant une culture unitaire en Moldavie, correspondant aux découvertes du type Gorodok-Ousatovo de l'Ukraine de l'Ouest, ainsi qu'aux tombes tumulaires à ocre du type *drevnyi jamna*, une population arrivée en Moldavie des steppes ponto-caspiennes de l'espace

russo-ukrainien. On présente ensuite les découvertes *des tombes appartenant aux cultures des amphores sphériques* sur le territoire de la Moldavie, inconnues au passé, et leur inclusion dans la même période de transition (recherches faites par Marin Dinu). On montre aussi que la reprise des fouilles archéologiques dans l'habitat éponyme de Horodiștea sur le Prut (dép. de Botoșani), à Erbiceni (dép. de Iași: 1966–1969) sur les collines *Sărăturilor* et *Mănăstirea* (fouilles M. Dinu), à Stoicani et à Foltești (M. Petrescu-Dîmbovița et M. Dinu: 1970–1972) a livré de nouvelles données concernant la périodisation, la chronologie et l'attribution ethno-culturelle de quelques découvertes faites dans ces stations.

Ainsi, on a précisé que le groupe des tombes tumulaires et à ocre du type *drevnyi jamna* date de l'Âge du Bronze ancien et moyen et non de la période de transition à l'Âge du Bronze, qui correspond aux découvertes du type Horodiștea et Foltești (Dinu 1974). On a démontré aussi que Horodiștea et Foltești ne représente pas une culture unitaire, mais un complexe culturel composé de deux cultures à origines différentes: Horodiștea-Erbiceni, comme période finale de la culture Cucuteni à céramique peinte et Foltești-Cernavoda II, période de la culture Cernavoda I dans l'aire de la culture Gumelnița (Dinu 1978, 1980, 1987, 1988). On met en évidence le caractère indo-européen et proto-thrace de ces deux cultures (Horodiștea-Erbiceni et Foltești-Cernavoda II) ainsi que quelques affinités avec la culture Coțofeni (Dinu 1976, 1980, 1998). On mentionne la découverte de la première nécropole à incinération du type Horodiștea-Erbiceni à Suceava – recherches faites par N. Ursulescu (Ursulescu 1994, 1997, 1998) ainsi que la découverte de quelques tombes planes à inhumation sans ocre à Grumezoaia-Vaslui (Mantu 1994), et à Suceava (Batariuc 1983) qui doivent être attribuées avec certitude aux tribus du type Horodiștea-Erbiceni et Foltești-Cernavoda II; il faut mentionner aussi les tombes du même type de Vișani, Râșești, Brailița et de Târpești (Dinu 1974).

D'autre part, on met en évidence la contribution des recherches interdisciplinaires faites pour cette période: analyses physico-chimiques pour la chronologie absolue (Mantu 1998), études paléanthropologiques (Necrasov, Cristescu, Antoniu, Onofrei, Botezatu, Miu Georgeta et Fedorovici) (voir la bibliographie) et sur la paléofaune (Haimovici 1970, 1972, 1974, 1974a, 1978, 1979). Les données paléofauniques et paléanthropologiques corroborées par celles archéologiques ont contribué à une meilleure connaissance historique des communautés de cette période de transition à l'Âge du Bronze, dénomination dont la validité ne peut être encore contestée pour l'espace géo-chronologique et culturel concerné.